

ARTSVI BAKHCHINYAN

PhD in Philology

Institute of History, NAS RA

artsvi@yahoo.com

ARMENIAN–CHINESE CULTURAL RELATIONS IN 19TH–21ST CENTURIES

Armenian–Chinese historical relations have been the subject of academic research for many years, especially their cultural contacts in the Middle Ages. Less known are the connections between the Armenians and Chinese from the 19th century to the present day.

This paper explores data related to this topic, excluding the cultural activities of Armenian communities in China, which is reflected in my study on the Armenian community of China.

19th century

In the history of Armenian literature and Armenian–Chinese relations, an extraordinary fact is that in the 19th century, theatrical works of some members of the Mekhitarist Congregation of St. Lazzaro, Venice, wrote plays centered on Chinese subjects. In 1808, in the theater of Mekhitarist Congregation, a play entitled «Ahikar's Trip to China,» was presented¹. It is not known whether it was written by an Armenian author or was translated. In 1832, an anonymous author from the Mekhitarist Congregation wrote the play, «Ho–Hamdi (File or Justice)». The characters of the play are Emperor Shunt–She, mandarin Tshim–Vaim, militarist Ho–Hamdi and his sons Ya–No and Mi–Ho, priest Shan, official Usa–Kuen, etc. There are two more plays on the Chinese themes written by members of the Mekhitarist Congregation: «Shunt–She or Astrologer the Impostor» and «Leangus or The Victim of Devotion»². (A century later Armenian writer Eugenia Aristakian–Poliakina wrote «The Beauty of Shanghai,» a play from contemporary life, published in 1937, in *Hairenik* (Fatherland), a Boston magazine. The heroes are Armenian Arsen Aslan, Japanese Nakahara, and a few Chinese characters. Later, on several occasions, the *Bazmavep* (Polyhistory) magazine of Mekhitarists referred to the Chinese nation and culture, especially philosophy.

In the mid 19th century, the Calcutta-based Armenian magazines *Azgaser* (Patriot) and *Azgaser Araratean* (Patriot of Ararat) reflected various aspects of China's life³. In 1851, the periodical *Hiwsisapayl* (Polar Light) published a series of fables, translated by the editor Stephen Nazariants, including a «Chinese fable about hospitality,» perhaps the

¹ Հարությունյան, 1980, 8:

² Թերզիբաշյան, 1959, 153:

³ See Բանասիրականք. Բարք Չինեացոց, «Ազգասեր», 28.02.1846, 69–70: Առասանենուն թիւն Չինեացոց, նույն տեղում, 21.03.1846, 92–93: Յաղապակի (վիւ), նույն տեղում, 11.04.1846, 118–119: Արգելական խրատք Չինեացոց, թարգմանութիւն Մ. Ն., 17.04.1847, նույն տեղում, 125–126:

first Chinese literary work translated into Armenian⁴. Another of Nazariants' translations is Friedrich Schiller's adaptation of «Turandot Princess of China» (according to Carlo Gozzi), also published in *Hiwsiapayl*⁵.

In 1871, the first sample of Armenian literature was published in a Chinese translation. The 12th century Armenian poet Nerses the Gracious' «In Faith I Confess...» prayer was published in a 36-language collection published by the Mekhitarists⁶. The first Chinese book in the Armenian language was published in 1895 in Tiflis: *Chinakan araspelner* («Chinese Legends»), translated from Russian by Tiruhi Kostaniants. The book includes five Chinese legends.

In the beginning of the 20th century, Heghine Melik-Haykazian (1874–1968) from Tiflis visited China. She summed up her impressions in the essay, *Manjurakan sahmami vra: turistuhu tpaworutiwnneric* (On the Manchu Border: From the Impressions of a Tourist Lady)⁷.

From time to time, both Eastern and Western Armenian press have referred to various aspects of Chinese reality⁸. Z. N. Berberian was one of the first who wrote a long article about China⁹. It is also worth mentioning an article by the author Li Qiao Pi, published in the Armenian periodical *Arevelean mamul* (Eastern Press) of Constantinople, translated from an intermediary language (probably French)¹⁰.

Among Armenian authors who used Chinese subjects in their writings was the famous writer Avetik Isahakian, who wrote poems in prose, including «An Old Chinese Legend,» «Shi Huang Bogdikhian,» «Li Tai-po,» and «The Song of the Chinese Great Wall.» He also translated a Chinese poem from the 8th–7th centuries B. C. («Man is Nothing Against the Universe...»)¹¹.

From time to time, the Armenian press published Chinese literature, especially poetry translated from intermediary languages, such as, from French into Western Armenian, from Russian into Eastern Armenian¹². In the 19th century, Chinese poet Li

⁴ Մի քանի ասիական առասպելք, «Հիւսիսափայլ», 1851, 180–186:

⁵ See «Հիւսիսափայլ», 1859, թիվ 3, 169–282, թիվ 6, 417–459:

⁶ *Nersetis Clajensis*, 1871, 522–498.

⁷ Ուտիկ, 1904, 147–174:

⁸ See, Գ., Չինաստան, «Նոր-դար», 3–4.11.1894: Չինական խնդիրը–Չինաստանի ներքին վիճակէն, թարգմ. Հ. Ռաֆայելեան, «Բազմավէպ», 1899, հոկտեմբեր, հատոր ԾԷ, 517–524: Մանրալուրդ չինացիներն ի՞նչ են ուտում և ի՞նչով բժշկում, «Արարատ», հոկտեմբեր, 1900, 495:

⁹ Տարեցոյց, 1902, 195–215:

¹⁰ Ly–Chao–Pee, Չինացւոց տարապայման կերպով բազմանալուն պատճառները, «Արեւելեան մամուլ», 17.01.1907, թիւ 3, 79–87:

¹¹ *Իսահակյան*, 1974, 280:

¹² See, Չինական մարտէշէգ. ազգային յեղափոխական նոր ռազմերգ, թարգմանեց Մ., «Հայրենիք», 21.11.1911: Իմաստուն դատաւորը (չինական հէքիայթ), «Խաթաբալա», 21.07.1912, թ. 28, 331: Սու Վու, Չինուորին բաժանումը, «Կոչնակ», 20.07.1912, էջ 693: Արքայի արցունքները (չինական պատմուածք), «Մշակ», 30.06.1920: Պատանուհիին պաղատանքը (չինական բանաստեղծութիւն), թարգմ. Վահրամ Սեւունի, «Վերջին յուր», 27.04.1921: Յրին–Քվան (1049–1101), Մեղամաղձութիւն, «Յառաջ», 10.10.1926: Հատրնտիր էջեր Լի–Թաի–Փէ (sic) բանաստեղծէն, «Անահիտ», 1931, սեպտեմբեր–դեկտեմբեր, թ. 3–4, էջ 30–32, 1932, յուլիս–հոկտեմբեր, թ. 1–2, էջ 145–147: Փիլիսոփայի այրին (հինգերորդ դարու չին հեղինակէ մը), թարգմ. Արմու, «Հայրենիք»,

Tai-po was translated by the prominent poet Tovmas Terzian (probably from French). In 1905, «Shirak» magazine of Alexandria (No. 4), published excerpts from the classic Chinese text, «Tao Te Ching» by Lao (Laozi, 6th–5th century B. C.). The translation was done by K. M. Chavdarian from French¹³. The entire «Tao Te Ching» was published in 1919 in Vienna by the Mekhitarist Congregation. It is remarkable that during the ongoing Armenian Genocide, Armenian intellectuals were sharing with the remnants of the nation a piece of ancient philosophy on the ways of harmonic existence¹⁴.

The great Chinese thinker Confucius was also translated into Armenian in this period, by Harutium Surkhatian (Eastern Armenian¹⁵) and Harutyun Mermerian (Western Armenian¹⁶). Samples of Chinese folklore have been translated by well-known poet Hovhannes Hovhannisian (from Russian). Armenian writers from France, Shavarsh Nardoonee¹⁷ and Vahram Gakavian¹⁸, made Armenian translations of Chinese poems from French. Gegham Khanamirian translated a number of medieval Chinese poets in the *Haraj* (Onward) daily newspaper¹⁹. Later, a researcher of Iranian and Persian studies, Ruben Abrahamian, made a comparative study of Iranian and Chinese epics²⁰.

In 1879, the Moscow-based Armenian illustrated periodical, *Paros Hayastani* (Lighthouse of Armenia) published engravings representing Chinese landscapes in the series «Views of the World.²¹» Social and political events in China were reflected in the 19th century Armenian press, especially the *Nor Dar* (New Century) newspaper of Tiflis²². For example, almost all the issues of this newspaper from 1900 elucidated current events in China. Since the end of the 19th century, the Armenian media more than once referred to Chinese Theatre²³.

Some forms of stylized Chinese exoticism have been reflected in Armenian public cultural events. A public figure from Tiflis, Princess Mariam Tumanian, organized

14–15.04.1933: Չինական սիրային բանաստեղծություններ, «Յառաջ», 22.10.1933: Չինական բանաստեղծություններ, թարգմ. Կ., «Հայրենիք», 30.07.1935: Յաս–Շանգ–Լինգ, Սիաոլինգ պարունիկ, թարգմ. Հ. Գ., «Լրաբեր», 6.02.1940: Չինական բանաստեղծություն. Անհուատարմություն, «Լրաբեր», 31.08.1940:

¹³ Ուղիին եւ ուղիղ գիծին գիրքը, «Շիրակ», 1905, ապրիլ, թիվ 4, էջ 255–259, մայիս, թիվ 5, 349–354:

¹⁴ This piece in a complete Armenian translation was published in 2007, by sponsorship of Chinese Embassy in Armenia, in film director and philologist Tigran Khzmalian's translation (**Լւո Յգի**, 2007). There is also a smaller edition of this work (**Լւո Յգի**, 2010):

¹⁵ Կոնֆուցիոս (Չինական իմաստունը), խմբագրութեամբ Լ. Ն. Տոլստոյի, կազմեց Ա. Բուլանժէ, 1916:

¹⁶ Թա–Հիոյ կամ Վեհուսմունք Կոնֆուցիոսի, «Վերջին յուր», 18.11.1921:

¹⁷ «Նաւասարդ», 1925, Բ պրակ, էջ 47:

¹⁸ «Մեծ զանգակի հոգին», «Արեւմուտք», 25.03.1951, «Հրաշալի նպուռը», ibid, 23.09.1951:

¹⁹ «Հայրենիք», 23, 25.05.1933, 13.06.1933, 4.07.1933:

²⁰ Ռուբէն Աբրահամեան, Շահնամէ եւ չինական վէպը, «Վէմ», 1935, յուլիս–օգոստոս, 52–59:

²¹ «Փարոս Հայաստանի», 1880, տետր Բ., յուլիս–դեկտեմբեր, 79–80:

²² Չինաստանը եւ նրա կայսրը, «Նոր–Դար», 13.10.1898: Չինական խնդիրը, նույն տեղում, 28.10.1900: Չինաստանը եւ Մակեդոնիան, նույն տեղում, 10.03.1901: Թիւրքիան Չինաստանում, նույն տեղում, 2.06.1901: Հաւաստարսությունը Չինաստանում, նույն տեղում, 31.07.1901 եւ այլն:

²³ Դերասանները Չինաստանում, «Արձագանք», 27.07.1894: Թատրոն ի Չինաստան, «Արեւելք», 25.01.1895: Չինացի դերասանները, «Արեւելք», 30.10.1905: Չինական թատրոն, նույն տեղում, 15.08.1906:

Chinese masquerade. In 1908, in support of students of the Armenian parochial school of the Kharpukh district of Tiflis, an event was planned with a lottery game in which Chinese dishes and vases were the prizes. «*The park is being decorated in Chinese style – China's magnificent arch (copied from Beijing doors), kiosks and tea houses, buffet, Chinese games fortune telling, children's games, fortune barrel, petits chevaux (horse racing), hook, confetti, flowers, streamers, Chinese fireworks.*»²⁴

Georgi Yakulov was the first Armenian artist who became acquainted with Chinese fine art. He went to the front during the Russo–Japanese War in 1905. In Manchuria he began to be actively interested in the art of painting. «*[He] tried to figure out why blue, green and yellow colors dominate Chinese painting. He was particularly absorbed by the idea of the characteristics of light, its effect on different forms of nature, fauna and flora, as well as the issues of Sino–Japanese graphic style and origin of rhythm. Here he observes that the favorite colors of those peoples derive from the main elements that the sun transmits to nature.*»²⁵ Later, Armenian painter Taragros created a series of paintings on Chinese rice paper depicting figures of Chinese upper and lower classes²⁶.

In his article, «History of Music,» the master of Armenian music Komitas referred to Chinese music, noting that, «*the Chinese were the calmest and still people, that's why their music has not evolved, and now they are in the same state, what it was 10 years ago,*» and that, «*Japanese and Mongolian music and the music of people of the same type also belong to Chinese music.*»²⁷

Later other Armenian musicologists also have written separate studies on Chinese music: Nvard Kalpakian (1929, in Armenian²⁸), and Raffi Sigaher in the 1990s (in Turkish).

Another Armenian musician, Sasha Oganezashvili (Hovhannisian) mastered ten languages, including Chinese and even his lectures on Eastern music for Chinese he managed to give in Chinese...

Famous Armenian dancer Armen Ohanian (Sofia Pirkbudaghian, 1887–1976) was the main performer in a gathering at the Société des Savants, organized in April 1912 in Paris by a coalition of Far and Near Eastern peoples (Indians, Egyptians, Persians, Caucasians, Armenians, Turks, Japanese, Chinese, Syrians, and Arabs) to honor the victory of the Chinese Republican Committee of Sun–Yat–Sen, which had taken down the imperial regime.²⁹

In 1956, prominent Armenian writer Kostan Zarian (1885–1969) watched a Chinese opera in Vienna and made the following entry in his diary: «*The Chinese opera. The resilience of the human body, music and legend perfectly correlated. The big game. The divinity is mixed with the humane. Finally, a true theater. The heroic struggle of ideas and aspirations. Everything on the high floor of reality. The great epic.*»

²⁴ «Ատակ», 13.04.1908:

²⁵ Խալաթյան, 1984, 119:

²⁶ Արամ Երեմեան, Նկարիչ Տարագրոս, «Հայաստանի կոչնակ», 27.04.1940, 393:

²⁷ Կոմիտաս վարդապետ, 2005, 146–149:

²⁸ Նուարդ Գալբազեան, Չինական երաժշտություն, «Զուարթնոց», 1929, թ. 6–7, 335–336:

²⁹ Bonakdarian, 2006, XX.

What a wonderful lesson to the dying European culture.

We left the theater impressed, deeply shocked.³⁰

The renowned stage actor Vahram Papazian (1888–1968) wrote in his memoirs that he visited and toured in several Chinese cities: Manchuria, Hailar, Harbin, Changchun, Funchan, Mukden, Anshan and Dalian³¹. Unfortunately, he did not mention the exact dates of his visit and did not provide any details about his travels in China.

Cultural Contacts between Soviet Armenia and China

Armenian–Chinese cultural relations grew up during the Soviet period, especially after the founding of the People's Republic of China. As a result of the Soviet–Chinese friendship, particular attention was paid to cultural contacts, and China unwittingly appeared in the context of cultural policy of all the Soviet republics, including Armenia.

Beginning in the 1920s, the Soviet press occasionally published articles on Chinese art and literature and the work of Chinese authors³². Azat Vshtuny, in his so-called proletarian poems, wrote about the Chinese people («Chinese Poem,» 1924), and complained about Japanese aggression against Chinese workers («Chape,» 1932). Another «proletarian» poet, Gevorg Abov, wrote the poem, «Lenin and Li-Chan,» about Lenin and a Chinese worker³³. Chinese events were also reflected in the writing of the eminent Armenian satirist Ler Kamsar³⁴.

In 1927, the «Child Artists of China and Georgia» exhibition was organized in Tbilisi. The works of a four-year-old Armenian boy, Tsovak Hambardzumian (1923–2001), was awarded a special prize³⁵. Hambardzumian later became a composer.

In 1927, Armen Gulakian at the Yerevan State Theatre of Young Spectator staged «Roar, China!» a play by Sergei Tretyakov³⁶. In the 1920s, a prominent Armenian choreographer, Srбуhi Lisitsian, staged «Long Live Red China!» and «Chinese Lantern Festival» ballets.

At the end of the 1920s, the newly opened Armenian film studio planned to shoot a feature film about China in cooperation with Georgia. The film was supposed to present the struggles of the Chinese people against British imperialism. The subject was suggested by Stalin himself. They planned to shoot scenes with a battleship in Vladivostok, rural scenes in Harbin region and scenes in China. However, the film was never made and there are no other details regarding the fate of this project³⁷.

The 1950s was the most active decade of the friendship, which saw an emphasis on kindness and frequent mutual visits between the people of the newly proclaimed People's Republic of China and the Soviet Union, which was often of a formal nature.

³⁰ Չարյան, 1999, 512:

³¹ Փափազյան, 1981, 462:

³² See, f. ex., Չինաստանի ժամանակակից թատրոնը, «Խորհրդային Հայաստան», 4.09.1927, Ն. Մ., Չինական թատրոնը «Արվեստ, գրականություն, գիտություն», 1928, թ. 10, 80: Ջեկ Չեն, Ժամանակակից չինական թատրոնը, «Խորհրդային արվեստ», 1.01.1937:

³³ «Նոր ակոս», թ. 11, 26.09.1924, 192–193:

³⁴ Լեռ Կամսար, Չինաստան, «Խորհրդային Հայաստան», 20.09.1924:

³⁵ Համբարձումյան, 2004, 139:

³⁶ Ռ. Տ., «Մոնչա», Չինաստան, «Խորհրդային Հայաստան», 3.11.1927:

³⁷ Հայկինդի արտադրությունները և նրա զարգացումը, «Խորհրդային Հայաստան», 2.03.1927:

During this period, some Soviet people revealed their historical relations with China (unfortunately, the Armenians have not undertaken such a project). In China, Russian language specialists began to actively translate the national literature of Soviet nations, including Armenian. As early as 1947, Chinese writer Mao Dun (1896–1981) traveled to Armenia with his wife. In his books «What I Have Seen and Heard in SSSR» (1948) and «Conversations about Soviet Union» (1949) Mao Dun probably has written also on his travel to Armenia. In this period foreign guests were quite rare in Soviet Armenia. In 1949, the Beijing-based magazine «Sunlian vengi» («Soviet Literature») published some of Avetik Isahakian's poems³⁸. In Shanghai in 1949 and 1955, the book «Armenian Folk Tales» was published in Chen Chun–Chun's translation, including some tales by Hovhannes Tumanian. In 1956, a collection of short stories, «The Life Again» by Armenian writer Arax, was published in Beijing, as was the long poem «Lenin and Ali» by Yeghishe Charents, and in 1958 the collection «Armenian Short Stories» was published, including works by Hovhannes Tumanian, Stepan Zorian and others. Among Armenian authors who had been translated into Chinese during this period were Azat Vshtuni (his poems dedicated to China), Gevorg Emin's poem about Red Square in Moscow (1954, translator Jan Yuy) and some of Stepan Zorian stories. Several short stories of Derenik Demirchian were included in the «Collection of Short–Stories of Writers of Soviet Union Republics,» published in 1959 in Chinese in Moscow (page 65–94). Notably, the Chinese translation of Vakhtang Ananian's collection of short stories, «The Childhood in the Mountains,» was published in three editions (1955, 1958, 1959), as well as the Chinese translation of Ananian's novel, «On the Lakeside of Sevan» (1957, 1958, 1959). The translation from Russian was done by Fan Ji–Jao. The 1958 edition of the novel was in a new Chinese orthography and the print run was an impressive 304,000 copies. According to a source, Armenian writer Raffi was also translated into Chinese³⁹.

In 1957, the Armenian epic «David of Sassoon» was published in a Chinese translation in Beijing, from Russian. It was republished in 2012. Due to this translation, a monument to the Armenian epic hero is installed in the Alley of Monuments of Beijing, dedicated to the folk epics of various peoples of the world. The pedestal is marked, «David of Sassoon, Armenia.⁴⁰» The editor of this translation, Chinese poet and translator Gē Bǎoquán (1913–2000) visited Armenia twice, in 1955 and 1985⁴¹. During his first visit, along with Chinese writers Tan Tao and Li Lin, he became acquainted with Avetik Isahakian. Later he translated some poems of Isahakyan and Hovhannes Tumanian into Chinese and published them in Shanghai⁴². Through his colleagues, Gē Bǎoquán also learned about the writing of eminent Armenian writers

³⁸ Желуховцев, 1993, 258.

³⁹ «Երջանիկ տարեցոյց», Ստամբուլ, 31րդ տարի, 1960, 116:

⁴⁰ Мы, наш Давид и мир, «Новое время», 15.12.2012.

⁴¹ Հանդիպում չին գրողների հետ, «Գրական թերթ», 20.05.1955: See also: Չին գրողներու այցը Երևան, «Հայաստանի կոչնակ», 10.09.1955, 885: See Avetik Isahakian's letter to Gē Bǎoquán in Իսահակյան, 1979, 390: About Gē Bǎoquán see Литература и искусство свободной страны, «Огонек», no 2, 8.01.1950, 7.

⁴² Ավետիք Իսահակյանի ստեղծագործությունները չինարեն, «Գրական թերթ», 28.08.1955:

Khachatur Abovian and Hovhannes Tumanian⁴³. Later, Gē Bǎoquán referred to Armenian authors in his books about Soviet writers and in his volume «Conversations about Soviet Union.» In 1984, under his direction, a biographical dictionary of Soviet writers was published in Beijing. Included are short biographies of many Armenian authors, including Alexander Shirvanzade, Manuk Abeghian, Hakob Hakobian, Vahram Alazan, Axel Bakunts, Gurgen Borian, Ashot Grashi, Derenik Demirchian, Nairi Zarian, Stepan Zorian, Avetik Isahakian, Silva Kaputikian, Hrachya Hovhannisian, Vardges Petrosian, Hamo Sahian, Mkrtich Sargsian, Paruyr Sevak, Garegin Sevunts, Grigor Ter–Grigorian, Sero Khanzadian and Gevorg Emin⁴⁴.

In their turn, the Soviet people became acquainted with Chinese culture, so in the Soviet Armenian media of 1950s, one can see frequent stories on various aspects of the Chinese reality. Chinese literature was translated into Armenian from the Russian language. Since 1951, more than two dozen books of Chinese authors were published in Soviet Armenia, as well as translations from Chinese authors in Armenian press⁴⁵. In 1954, on the occasion of the fifth anniversary of the People's Republic of China, the Armenian «Soviet Literature and Art» magazine published articles on China, including translations from Chinese classical and modern poetry⁴⁶. Visits by Chinese delegations became a common occurrence in Soviet Armenia. In July 1950, a Chinese art exhibition was held in Yerevan⁴⁷. In 1951 and 1954 Chinese film festivals were organized in Yerevan, as were as tours of a Chinese circus. In this period, the artist Sergey Stepanian created a sculpture of Chinese circus actors («Actor Van Fung–Ki»). In 1956, a delegation of Chinese cinema figures was hosted in Armenia⁴⁸, in 1957, a delegation of Chinese writers⁴⁹, and in 1959, China's Song and Dance Youth ensemble⁵⁰. In 1959, the official opening of a club of Armenian and Chinese pioneers

⁴³ Չին-սովետական բարեկամության ընկերության դելեգացիան Հայաստանում, «Սովետական Հայաստան», 22.05.1955:

⁴⁴ 苏联文化字典, 2, 7–8, 22–23, 35, 67, 74–75, 92, 95, 103, 110, 197, 210, 231–232, 234–235, 262, 277–278, 292, 299–300.

⁴⁵ See, f. ex., Շա Օու, Չինաստանում (քանաստեղծություն), «Երևան», 11.09.1958: Չինական միջնադարյան նովելներ. Չեն Սյուան–Յու, Մարմնից հեռացած հոգին, Լի Ֆու–Յան, Չվարճասերն ու կախարդը, Նախասահմանված ամուսնություն, թարգմ. Հենրիկ Հակոբյան, «Գարուն», 1982, թ. 9, էջ 75–81: Չինական պոեզիա (Լո Բին Վան, «Բանտախցում գովերգում եմ ծղրիդին», Լի Բո, «Միայնակ ապրում եմ լեռներում», Չժան Սյու, «Իմ հյուրին չեմ թողնում լեռներում», Դու Ֆու, «Մենություն», Լի Շան Ին, «Իմաստունը», Վեյ Չժուան, «Եղյամի փայլ է», Գուան Չզունցզի, «Դու նույն ես», Այ Ցին, «Հույսը»), թարգմ. Յուրի Սահակյան, «Կանչ», 24.06.1996: Լո Բին Վան, «Բանտախցում գովերգում եմ ծղրիդին», թարգմ. Յուրի Սահակյան, «Կանչ», 6.05.1998: Չժուան Ցզի, Թե ինչպես է ամենայն ինչ աշխարհում հավասարեցվում, թարգմ. Վարդան Ֆերեշեյան, «Ռուբիկոն», 2 (5), 2002, 70–77: Սուն Ծրան, Պատրանք և իրականություն, թարգմ. Արմեն Կիրակոսյան, «Գարուն», 2010, թ. 3–4, 36–39: Չինական առակներ, թարգմ. Գրիգոր Ֆերեշեյան, «ԳեղԱրմ», թիվ 56, 2015, 90–93:

⁴⁶ «Սովետական գրականություն և արվեստ», 1954, թ. 10, 89–106:

⁴⁷ Չինական արվեստի ցուցահանդես, «Էջմիածին», 1950, թիվ Է–Ը, 77:

⁴⁸ Հայ ազգային կեանք, «Հայաստանի կոչնակ», 19.01.1957, 69:

⁴⁹ Հանդիպում չին գրողների հետ, «Գրական թերթ», 10.12.1957, 16.12.1957:

⁵⁰ «Սովետական արվեստ», 1959, թ. 10, 26–27:

took place at the Art Workers house in Yerevan. Among the guests was U Juy–fin, a graduate student of the Academy of Sciences of the Armenian SSR⁵¹.

In 1951 in Yerevan, Opera and Ballet Theatre ballet master Yazvinski staged Russian composer Glier's «Red Poppy» ballet depicting Chinese life. In 1953, on the occasion of the 60th anniversary of Chinese Communist leader Mao Tse Dun, the carpet weavers of Soviet Armenia created a carpet depicting his portrait (the artist was Harutyun Tabakian). In 1957, Armenian singer Arev Baghdasarian performed in China. Her repertoire included a Chinese dance–song, «A Song about Peace,» staged by An Sonhi⁵².

The only Chinese language expert in Armenia during the Soviet decades was Zinaida A. Stashevskaya (1931–2014). Tientsin–born Stashevskaya was of Polish–Russian origin; she studied English at school and later taught Russian at the Chinese University. In 1954, after the establishment of the Peoples' Republic of China, her family moved to the Soviet Union and lived in Siberia, then in Moscow. Married to an Armenian psychiatrist, Alexander Hovsepien, Stashevskaya settled in Yerevan in 1957. For many years she worked at the Library of Foreign Languages of the Academy of Sciences. She did oral translations from Chinese to Russian⁵³.

Cultural Contacts with China and Republic of Armenia (1991–2016)

The Republic of China was the first state to recognize the independence of Armenia in the year of its proclamation, 1991. Yet it is an oversight that even today, when the Republic of Armenia and China have direct and close contact, Chinese literature is still being translated into Armenian from intermediary languages, despite the great interest in Chinese literature. In particular, the literature and arts center «Spirit–Nairi» in Armenia's Stepanakert city (directed by poet and translator Hrant Alexanian), recently published a number of volumes of Chinese authors, but they are translated from Russian or English. The situation is the same with Armenian literature in Chinese. So far, the only case in which an Armenian literary work was translated into Chinese directly from Armenian is Hovhannes Tumanian's tale «Carnival,» published as a separate booklet in Chinese language specialist Liana Yedigaryan's translation in 2009 in Yerevan, as part of the «Happy Bedtime Tales» book series.

Another omission is the lack of books in Chinese on Armenia and its culture. English author Philip Marsden's book, «The Crossing Place: A Journey among the Armenians,» was published in 1998 in Taiwan, in Chen Ming Va's Chinese translation. In 2005, the first book by a Chinese author on Armenia was published – «Armenia» by Lio Gu Chi (274 pages) – which presents a brief history of the Armenian people. In 2007, American–Armenian poet and translator Diana Der Hovanessian gave a talk on Armenian poetry and history at the Taiwan International Poetry Festival, and presented her poems about Armenia, as well as her own Chinese translations of Armenian poets⁵⁴. A few years later, in 2013, Armenian poet Hrant Aleksanyan

⁵¹ «Սովետական Հայաստան», թիվ 5, մայիս, 1959, 37:

⁵² Ռ. Ավագյան, Արև Բաղդասարյանի համերգները, «Կոմունիստ», 23.12.1957:

⁵³ Магдалина Затибян, Мне бы вновь побывать в Тяньцзине, «Голос Армении», 6.02.2007.

⁵⁴ See my interview with Diana Der Hovanessian: Հայ պոեզիան Չինաստանում, «Ազգ», 4.12.2007:

presented Armenia in the Fourth Qinghai Lake International Poetry Festival in Xining⁵⁵. In the 2015 edition of the Chinese «International Poetry» anthology, among the works of 263 poets, Chinese translations of works by Hrant Alexanyan and another Armenian poet, Edward Harents are included.

At the exhibition hall of Eastern countries in the National Gallery of Armenia, a valuable collection of Chinese art is represented, including 17th–19th century porcelain, stone and wood carvings, bronze statues, adorned enamel (colorful plates, trays, bowls) and furniture (carved cabinets, pedestal, armchairs and round table)⁵⁶. Chinese artists are also occasionally exhibited in Yerevan. A Chinese painter from St. Petersburg, Tsian Shi-Lu, traveled to Armenia twice and exhibited in Yerevan in 1988, presenting two works depicting Mount Ararat⁵⁷. In 1991, an exhibition of the Chinese painter Feng Bin was organized in Yerevan⁵⁸, thus Armenia became a part of his creative biography⁵⁹. In 1995, Yerevan photographer Zaven Sargsyan had a solo exhibition in Beijing. In 2002, an exhibition with Chinese motifs was presented by Armenian artist Tigran Mamyan in Yerevan. In 2004, Professor Chin Shanchun, the president of the China Artists' Union, visited Armenia to establish professional contacts between the two countries⁶⁰. In their turn, several Armenian artists (including Asatur Markarov from Bulgaria, Sevada Grigoryan, Peto Poghosyan from Armenia) participated in various exhibitions and biennials, and their works have been included in the catalogs and toured in various exhibitions in China.

There was also some musical contact between Soviet Armenia and China. Alexander Wang Ji Chen, in his Chinese study «Russian Musicians in Shanghai, 1920–1940» (published in 2007), mentioned the names of composer Aram Khachaturian⁶¹ and cellist Sargis Aslamazian⁶², who performed concerts in Shanghai.

In the creative biography of the Armenian pianist and pedagogue Aram Tatulian (1915–1974), his career in China was noted. From 1955 to 1957, he worked at the Central Conservatory of Tientsin. He held master classes for many Chinese musicians; many of them became laureates of international competitions. Among Tatulian's students were Gu Shenin, Li Mintsian, Yin Chen Tsun, Hui-Qiao Bao and others. Due to Tatulian, Chinese piano music obtained a new quality and gave the world a new way to look at China⁶³. The most renowned student of Tatulian was Liu Shikun (born in 1939), pianist and composer. He won second prize in the First Tchaikovsky International Piano Competition in Moscow. In 1958, Liu Shikun had a concert in

⁵⁵ Արմինե Մելիքյան, Հայ պոետը պոեզիայի չինական փառատոնում, «Ազգ», 9.09.2013:

⁵⁶ Հայաստանի Ազգային պատկերասրահ, 1992, 261–262:

⁵⁷ Հասմիկ Հարությունյան, Չին նկարչի ցուցահանդեսը, «Սովետական արվեստ», 1988, թ. 8, 62–63:

⁵⁸ See my article about him: «Մշուշոտ բարձունքների նկարիչը՝ հոդվածը՝ «Անդրադարձ», 12.03.1991:

⁵⁹ Sześć śladów pędzla, 2003, 77.

⁶⁰ «Կերպարվեստ», 2004, թ. 5, 2:

⁶¹ 上海音乐学院出版社, 2007, 153, 196.

⁶² Idem, 111, 125, 126, 129, 134.

⁶³ Շուշանիկ Ափոյան, Դաշնակահար Արամ Թաթուլյան, «Ազգ», 28.09.2013:

Yerevan as a tribute to his Armenian teacher⁶⁴. He was one of China's top concert performers until 1966, when the Cultural Revolution and the Gang of Four attacked the country. Western music was banned and, along with thousands of other artists, Liu was arrested. He was imprisoned for six years.

Armenian composer Vruyr Babayan was an author of the composition, «Chinese Sonata.» Composer Eduard Mirzoyan (1921–2012) visited China in 1958 and 1993, recounting his impressions in his book of memoirs⁶⁵. In 1999, Mirzoyan wrote the «Seasons» vocal series, based on Chinese poetry⁶⁶.

While speaking about music, it should be noted that American–Armenian singer Cathy Berberian (1925–1983) sung in 20 languages, including Chinese. The Swiss–Chinese composer Tona Scherchen–Hsiao, who is one of the first composers to bring Chinese elements into European avant–garde art music, composed a Chinese aria especially for Berberian⁶⁷.

In 2000, as part of the «Silk Way» international music program, a cooperation between renowned Chinese cellist Yo–Yo Ma and Armenian composer Vache Sharafyan took place. Yo–Yo Ma performed Sharafyan's «The Sun, Wine and the Wind of the Time,» and «Morning Scent of the Acacia's Song» chamber music compositions in several countries. Sharafyan wrote the piece «Ascending Kamancha» especially for Yo–Yo Ma. Notably, Sharafyan used the Armenian duduk, the Chinese instrument sheng, and the Japanese instrument shō in his work, «My Lofty Moon,» while in another composition, «Once in a Beautiful Meadow,» the Chinese instrument, erhu⁶⁸.

By the way, one of active members of Yo–Yo Ma's «Silk Road Ensemble» is acclaimed American–Armenian artist Kevork Mourad, with which he has performed, among others, in various cities of USA and Japan.

In 2006, an author under the pen name Newquantum, published a five–part series of articles dedicated to Armenian composers in the Chinese «Philharmonic» magazine⁶⁹.

In today's Yerevan State Conservatory, several young Chinese people have studied different disciplines. Bass singer Shi Shuan (born in 1982) graduated from the Yerevan State Conservatory, studied in postgraduate courses, and for a while worked as a soloist of the Conservatory Opera Studio. He gave solo performances in Armenia and Russia, including Armenian songs in his repertoire. The Chinese singer Chian Honshin also had an Armenian repertoire.

Armenian art professionals rarely visit China. But in December 2007, the Days of Armenian Culture event was held in China, within the framework of «Armenian–Chinese Cultural Cooperation Agreement 2005–2010.» Beijing and Shenyang enjoyed

⁶⁴ «Սովետական արվեստ», 1958, թ. 5, 76:

⁶⁵ Мирзоян, 2005, 144–145.

⁶⁶ Ibid, 101.

⁶⁷ Երգչուհի Քեթի Պերպերիան Պեյրուժ կիայցելէ, «Այգ», 2.02.1973:

⁶⁸ Վաչէ Շարաֆյան, «Մի լեզուն չափազանց տկար է լայն հոգու համար» (հարցազրույցը՝ Արթուր Ավանեսովի), «Ազգ», 7.04.2007:

⁶⁹ «Philharmonia,» 2006, no 8–12 (in Chinese). This information is provided me by young Chinese armenologist Xi Yang (e–mail, November 25, 2010).

the performances of Armenian art professionals, including Yerevan State Theater of pantomime under the leadership of Jirayr Dadasyan, singers Irina Zakyan, Barsegh Tumanyan, the Cadence String Ensemble, pianists Armen Babakhanyan, Arus Achemyan, an exhibition of artist Karen Aghamyan, and more. The Armenian delegation was received by the Minister of Culture of China, Sun Jiazheng⁷⁰. Theater critic and playwright Anush Aslibekyan Artsruni participated at the Forum of the International Theater Institute on March 26–30, 2016 in Guanjou, delivering a report on the past and present of traditional Armenian theater⁷¹.

There are other cases of Armenian–Chinese cultural cooperation in the 19th–21st centuries. While the above facts are just some representations of Armenian culture in China and Chinese culture in Armenia, the mutual recognition of both cultures remains insufficient. There are almost no specialists in both languages dealing with translations, nor have there been major cultural events of the two. Yet in recent years, the development of knowledge of the Chinese culture in Armenia and the Armenian presence in China provide hope that relations between the two, in the cultural sphere, could become more common.

BIBLIOGRAPHY

- Չարյան Ա.**, – 1999, Նավատոմար, Երևան, «Սարգիս Խաչենց», 1999:
- Թերզիբաշյան Վ.**, – 1959, Հայ դրամատուրգիայի պատմություն, 1668–1868, հատոր 1, Երևան, «Հայպետհրատ», 1959:
- Բասիակյան Ավ.**, – 1974, Երկերի ժողովածու վեց հատորով, հատոր 2, Երևան, «Սովետական գրող», 1974:
- Բասիակյան Ավ.**, – 1979, Երկերի ժողովածու վեց հատորով, հատոր 6, Երևան, «Սովետական գրող», 1979:
- Լաո Ցզի** – 2007, «Դաո Դե Ցզին» («Բնական հունի ուսմունք»), Երևան, «Նոյյան տապան», 2007:
- Լաո Ցզի** – 2010, Դաո դե ցզին (Բնական հունի ուսմունք կամ Գիրք՝ ճանապարհի առաքինության մասին) և Սան Դարաշրջանի պոեզիա: Խմբ. Վ. Բարաբաթյան, Երևան, «Իրավունք», 2010:
- Խալաթյան Լ.** – 1984, Վախճանգով, Յակոբով և ուրիշներ, Երևան, «Սովետական գրող», 1984:
- Կոմիտաս վարդապետ** – 2005, Ուսումնասիրություններ եւ յօդուածներ երկու գրքով, գիրք Ա, աշխատասիրութեամբ Մարինէ Մուշեղեանի, Երևան, «Սարգիս Խաչենց», 2005:
- Համբարձումյան Ծ.** – Դիմանկարներ և հուշեր, Երևան, «Մաշտոց», 2004:
- Հայաստանի Ազգային պատկերասրահ, Երևան, ա. հ., 1992:
- Հարությունյան Բ.**, – 1980, XIX–XX դարերի հայ թատրոնի տարեգրություն, հատոր I (1801–1900), Երևան, Հայկական ՄՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, 1980:
- Ոստիկ. Հայ կանանց ժողովածու, Ալեքսանդրապոլ, 1904:
- Տարեցոյց 1903 թուականի եւ նուէր Կաղանդի, Կ.Պոլիս, 1902:
- Փափազյան Վ.** – 1981, Երկեր հինգ հատորով, հատոր 2, Երևան, «Սովետական գրող», 1981:
- Желуховцев А. Н.** – 1993, Из истории ознакомления китайской общественности с советской литературой (20–40–е годы), в кн. “Китайская культура 20–40–х годов и современность”, Москва, 1993.
- Мирзоян Э.** – 2005, Фрагменты, Ереван, “Амроц групп”, 2005.

⁷⁰ Հայկական մշակույթը Չինաստանում, «Ազգ», 26.12.2007:

⁷¹ Aslibekyan Artsruni, 2016, 186–192.

Aslibekyan Artsruni A., – 2016, “The issue of the Origin of the theatre in Armenia and a Reverberation to the Latest Tendency of Modern Armenian Theatre,” “Collection of World Theatre Day 2016 Asian Traditional Theatre Forum,” Guangzhou. China, 2016.03, publ. China Theatre Association/Chinese Centre of ITI.

Bonakdarian M. – 2006, Britain and the Iranian Constitutional Revolution, 1906–1911, Syracuse: Syracuse University Press, 2006.

Nersetis Clajensis – 1871, Preces santi Nersetis Clajensis: Armeniorum Patriarchae, Venetiis: S. Lazari, 1871.

Sześć śiadów pędzla (CongLin Cheng, Bin Feng, Lu Luo, Chen Yun Wang, Zhuang HongYi, ChunYa Zhou) [2003, Poznań].

苏联文化字典 (Dictionary of Soviet Culture), Beijing, 1984.

上海音乐学院出版社 (Russian Musicians in Shanghai), Shanghai, 2007.

ԱՐԾՎԻ ԲԱՆԶԻՆՅԱՆ
Բանասիրական գիտությունների թեկնածու
ՀՀ ԳԱԱ Պատմության ինստիտուտ
artsvi@yahoo.com

ՀԱՅ-ՉԻՆԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԿԱՊԵՐԸ 19-21-ՐԴ ԴԱՐԵՐՈՒՄ

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հայ-չինական պատմական կապերը վաղուց ի վեր դարձել են գիտական ուսումնասիրության առարկա: Հետազոտության են ենթարկվել նաև հայ-չինական մշակութային կապերը միջնադարում: Պակաս հայտնի են հայերի և չինացիների միջև եղած կապերը նոր ժամանակներում՝ 19-րդ դարից մինչև մեր օրերը: Սույն հաղորդման մեջ ի մի են բերված թեմային առնչվող մի շարք տվյալներ: Չանց ենք առել Չինաստանի հայ համայնքների մշակութային գործունեությունը, որին անդրադարձել ենք Չինաստանի հայօջախին նվիրված մեր աշխատության մեջ:

Հայ գրականության և հայ-չինական կապերի պատմության մեջ չափազանց ուշագրավ փաստ է այն, որ 19-րդ դարում Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության անդամներից մի քանիսը հեղինակել են չինական թեմաներով թատերական գործեր: 19-րդ դարի կեսին Չինաստանի կյանքի տարբեր կողմերին անդրադարձել է հայ մամուլը (Կալկաթայի «Ազգասեր» և «Ազգասեր Արարատյան» պարբերականները: Մոսկվայի «Հյուսիսսփայլը»): 1871-ին հրատարակվել է հայ գրականության առաջին թարգմանական նմուշը չինարենով (Ներսես Շնորհալու «Հավատով խոստովանիմ» աղոթքը Մխիթարյանների հրատարակած 36-լեզվյա ժողովածուում): Հայ մամուլում ժամանակ առ ժամանակ հրատարակվել են չինական գրականության, մասնավորապես պոեզիայի նմուշներ՝ թարգմանված միջնորդ լեզուներից. ֆրանսերենից՝ արևմտահայ, ռուսերենից՝ արևելահայ մամուլում:

Հայ-չինական մշակութային կապերը հատուկ զարգացում են ապրել խորհրդային ժամանակաշրջանում և հատկապես Չինաստանի Ժողովրդական Հանրապետության հռչակումից հետո: Խորհրդա-չինական բարեկամության արդյունքում հատուկ ուշադրություն է դարձվել մշակութային կապերին, և բոլոր ԽՍՀՄ հանրապետությունների, ներառյալ Հայաստանի, մշակութային քաղաքականության ծիրում ակամա հայտնվել է նաև Չինաստանը:

Արդեն սկսած 1920-ականներից՝ ժամանակ առ ժամանակ խորհրդահայ մամուլում լույս են տեսել չին գրականության նմուշներ և Չինաստանի մշակույթին վերաբերյալ հոդվածներ: Հատկապես 1950-ական թվականները Ժողովրդական դարձած Չինաստանի հետ Խորհրդային Միության բարեկամության, ընդգծված սիրայիության և հաճախակի փոխայցերի առավել ակտիվ տաս-

նամյակն էր: Ակտիվորեն կատարվել են թարգմանություններ խորհրդային ժողովուրդների, այդ թվում և՛ հայ գրականությունից (բնականաբար՝ ռուսաց լեզվից): Իրենց հերթին խորհրդային ժողովուրդներին պարտադրվել է հաճախակի ներկայացնել եղբայրական չինացի ժողովրդի մշակույթը, այնպես որ 1950-ականների խորհրդահայ մամուլում սկսել են հաճախ երևալ չինացին ու չինականը, իսկ փակ կյանքով ապրող Խորհրդային Հայաստանում պարբերաբար հայտնվել են չինական պատվիրակություններ, կազմակերպվել են չինական արվեստի օրեր: 1951 թվականից սկսած Երևանում լույս է տեսել չինացի գրողներից երկու տասնյակից ավելի գիրք, հայաստանյան մամուլում ժամանակ առ ժամանակ հրատարակվել են թարգմանություններ չինական գրականությունից:

1991-ի դեկտեմբերին ՉԺՀ-ի կողմից Հայաստանի Հանրապետության ճանաչումով հայ-չինական մշակութային կապերը մտել են նոր փուլ, պետական մակարդակով կատարվող մշակութային միջոցառումների: Ու թեև անցած քառորդ դարի ընթացքում առկա են որոշ իրողություններ հայ մշակույթի որոշակի ներկայացվածություն Չինաստանում և չինականի՝ Հայաստանում, տակավին երկու ժողովուրդների մշակութային փոխճանաչումը մնում է անբավարար: Գրեթե չկան երկու լեզուների թարգմանիչներ՝ միմյանց գրականությանը ծանոթանալու, և տեղի ունեցած մշակութային միջոցառումները լայնակտավ չեն եղել: Այդուհանդերձ, վերջին տարիներին Հայաստանում չինագիտության զարգացումը և Չինաստանում հայության ներկայության մեծացումը և նրանց համախմբվածությանն ուղղված քայլերը բավարար հիմքեր է տալիս, որ մշակույթի ասպարեզում նման մասնավոր բնույթ կրող և պատահական առնչությունները կարող են դառնալ ավելի համընդհանուր և կրեն պարբերական բնույթ:

АРЦВИ БАХЧИНЯН
*кандидат филологических наук,
Институт истории НАН РА
artsvi@yahoo.com*

АРМЯНО-КИТАЙСКИЕ КУЛЬТУРНЫЕ СВЯЗИ (19–21 ВВ.)

РЕЗЮМЕ

Исторические связи между Арменией и Китаем давно уже стали предметом академического исследования. Также изучались армяно-китайские культурные отношения средневековья. Менее известны культурные связи между армянами и китайцами новых и новейших времен – с 19-го века до наших дней. В данной статье собраны сведения, относящиеся именно к этому периоду. Мы не затрагивали тему культурной жизни армянской общины Китая, которой посвятили отдельное исследование. В истории армянской литературы и армяно-китайских отношений очень интересным является факт, что сюжеты трех драматургических произведений венецианского ордена мхитаристов начала 19-го века взяты из истории китайского народа. В 19-ом веке армянская пресса неоднократно писала о различных аспектах китайской действительности (в т. ч., «Азгасер» и «Азгасер Араратян» Калькутты, «Юсисапайл» Москвы, и др.). В 1871 г. в китайском переводе впервые было издано произведение армянской литературы (молитва автора 13-го в. Нерсеса Шнорали в сборнике на 36 языках в венецианском издании). В армянской прессе время от времени появлялись произведения китайской литературы, особенно – стихотворения, переведенные с русского (на восточно-армянском) и французского (на западно-армянском). Армяно-китайские культурные отношения начали особенно развиваться во время советского периода и после образования Китайской Народной Республики. В результате советско-китайской дружбы особое внимание было уделено культурным связям, и все советские республики, в том числе Армения, также невольно оказались в сфере культурной политики Китая. Уже с 1920-х годов в советской армянской прессе время от времени публиковались образцы китайской литературы, статьи о китайской культуре. 1950-е годы стали наиболее активным десятилетием теплой дружбы и частых взаимных визитов между Китаем и Советским Союзом (что, конечно же, часто носило формальный характер). Активно переводилась литература советских народов, в том числе армян (естественно, с русского языка). В свою очередь, советские республики вынуждены были познавать культуру братского китайского народа, также Советскую Армению с ее закрытым обществом стали периодически посещать китайские делегации, организовывались

китайские культурные мероприятия. С 1951 года в армянском переводе были изданы более чем два десятка книг китайских писателей.

КНР была первой страной, которая признала независимость Армении в декабре 1991 года, и армяно-китайские культурные связи вступили в новый этап. И хотя в последней четверти века, армянская культура в некоторой степени была представлена в Китае, а китайская – в Армении, двухстороннее взаимное знакомство до сих пор остается недостаточным. В обеих странах – нехватка переводчиков для взаимного знакомства с литературой другой стороны; не проводились широкомасштабные культурные мероприятия. Тем не менее, есть надежда, что благодаря развитию китаеведения в Армении последние годы и растущее присутствие армян в Китае, что культурные связи частного характера могут стать более распространенными и периодическим.